

Leefvormen in een ouder wordende samenleving

Marcel Ham en Krijn van Beek

Met bijdragen van Henk Nies, Yvonne Witter,
Marcel Canoy en Jan Smelik

Een paper van de Samenwerkende
Kennisinstituten (SKI), in het bijzonder
Vilans en Movisie.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Leefvormen in een ouder wordende samenleving

Marcel Ham en Krijn van Beek

Met bijdragen van Henk Nies, Yvonne Witter,
Marcel Canoy en Jan Smelik

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Inhoud

Samenvatting 7

1 Het verzoek van de Kamer 8

2 Leven, zorgen en wonen 10

3 Leefvormen van ouderen in de huidige praktijk 14

- 3.1 Alleenstaande en samenwonende 65+'ers 15
- 3.2 Woonwensen 16
- 3.3 Woon- en leefvormen gericht op 'samen' 17
- 3.4 Samen leven in zorgzame buurten 21
- 3.5 Conclusie 23

4 Uitdaging 1: belemmeringen wegnemen tegen samenwonen 24

- 4.1 Negatieve inkomenseffecten van woningdelen 25
- 4.2 Lokale verordeningen en de Wmo 26
- 4.3 Private partijen die (onder)huur belemmeren 27
- 4.4 Regelgeving rond wonen en (ver)huren 27
- 4.5 Conclusie 27

5 Uitdaging 2: arrangeren van netwerken 28

- 5.1 Het belang van verbindingen maken 29
- 5.2 Fysieke contexten maken 29
- 5.3 Formele zorg en sociale netwerken 31
- 5.4 Professionele arrangeurs 31

Over de auteurs 34

Colofon 34

Samenvatting

Vormen van samenleven zijn belangrijk. Als mensen leefruimte delen, verlicht dat de druk op de woningmarkt. Als mensen meer dingen samendoen, vergroot dat de kwaliteit van leven en vermindert dit uiteindelijk ook de druk op voorzieningen van welzijn en zorg.

Er zijn initiatieven waarin ouderen proberen hun wonen en leven meer gezamenlijk vorm te geven. Variërend van mantelzorgwoning tot woongroep, van hofje tot groepswooning.

Maar de aantallen zijn zeer klein in verhouding tot de behoefte en zeker in verhouding tot de gehele populatie. Bovendien kan samendoen ook gefaciliteerd zonder dat er direct stenen bij komen kijken. Om echt meters te maken, zullen we twee meer generieke barrières moeten zien te slechten:

1. Incentives om alleen te (blijven) wonen. Wet- en regelgeving bevatten talloze prikkels tegen samenwonen, tegen woningdelen. Meestal onbedoeld. Het gaat om wetgeving op het gebied van uitkeringen, volksverzekeringen, bouwvereisten, huur. Het gaat om vereisten in hypotheek en om lokale regelgeving ten aanzien van overlast, bestemmings- en andere plannen.
2. 'Samen dingen doen' kan ook zonder dat mensen eerst iets nieuws hoeven te bouwen of moeten verhuizen. Maar in alle gevallen geldt: samen dingen doen gaat niet voor iedereen op en niet altijd vanzelf. Er zijn veel burgerinitiatieven om nieuwe sociale netwerken te vormen, maar op nog veel meer plekken zijn die er helemaal niet. En ook waar ze er wel zijn, behoeven ze op enig moment een zekere vorm van lichte ondersteuning nodig. Daarvoor hebben we 'arrangeurs' nodig die op gezette tijden en plekken precies die zetjes weten te geven die een initiatief verder helpen, doen bloeien of doen ontstaan. Opdat iedereen zich op een of andere manier deel weet van enige gemeenschap.

Als we incentives tegen samenwonen wegnemen en een klein leger van arrangeurs van netwerken op de been weten te brengen, kan dit meer levensgeluk brengen en tegelijk de druk op de woningmarkt en op de zorg substantieel verlichten.

1. Het verzoek van de Kamer

'Wijkgerichte ouderenzorg' is één van de thema's van de kennisagenda van de vaste Kamercommissie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Bij deze commissie bestaat behoefte aan meer concrete kennis over woonvormen van en voor ouderen in het spectrum tussen intramuraal en zelfstandig wonen, en behoefte aan meer zicht op factoren die faciliterend of belemmerend kunnen werken voor de verschillende woonvormen. Dit vanuit de achterliggende gedachte dat (ideaaltypisch) 'vanuit Den Haag' wellicht best practices vergemakkelijkt kunnen worden en knelpunten kunnen worden weggenomen. In dat licht heeft de voorbereidingsgroep van dit kennisthema de Samenwerkende Kennisinstituten (SKI) – in casu Vilans en Movisie – om een paper verzocht die bovenstaande vragen van de Kamercommissie beantwoordt.

Daar gaan we hierna graag op in. We denken daarbij dat het belangrijk is om breder te kijken dan louter naar wonen en zorgen. Leven is veel meer dan wonen of zorg ontvangen – dat is niet anders wanneer je ouder wordt. Dat startpunt kleurt onze antwoorden, zoals we zullen zien. En daarmee is onze paper niet alleen relevant voor de Kamercommissie VWS, maar zeker ook voor andere commissies die zich bijvoorbeeld bezighouden met wonen of sociale zekerheid.

2. Leven, zorgen en wonen

Zorgkosten stijgen gestaag verder. De babyboomgeneratie is bezig al aardig op leeftijd te raken, waarmee de zorgvraag nog aanzienlijk verder kan toenemen. Als mensen – met name ouderen – meer voor elkaar gaan doen, kan dit een verlichting van de zorgdruk opleveren. ‘Meer voor elkaar doen’ heeft daarnaast nog andere positieve effecten. Denk aan: minder eenzaamheid, meer gevoel van een zinvol bestaan, meer veiligheid, meer zorg voor publieke ruimte, enzovoorts. In algemene zin: meer van het goede leven. Met name deze positieve effecten zijn voor de voorbereidingsgroep van de Kamercommissie VWS aanleiding om om dit paper te vragen.

Het goede leven is voor de meeste mensen een mix van autonomie, van verbinding met anderen en van betekenis kunnen zijn. Deze drie bouwstenen zijn van belang om te zien hoe wonen en zorg en het goede leven met elkaar in verband staan. Bij gebreken in het goede leven stijgen de zorgvragen. Maar de samenhang laat bovendien zien dat aandacht voor een ander aan twee kanten relevant is: zowel voor de ontvanger als voor de gever.

‘Iets voor elkaar doen’ of ‘naar elkaar omzien’ zijn bewust ruimere formuleringen dan ‘voor elkaar zorgen’. Waar het om gaat: als het startpunt of het doel is dat mensen min of meer professionele zorg voor elkaar gaan doen, dan werkt het niet. Op de vraag of je de buurman ‘even elke dag onder de douche wilt zetten’, zeggen de meeste mensen hartstochtelijk ‘nee’. Andersom werkt het wel: als mensen meer van betekenis zijn voor elkaar, dan leidt dat als een soort onbedoeld bijproduct – door verbeterd welbevinden – ook tot een daling van de zorgvraag.

Maar, om iets voor elkaar te doen, is het wel noodzakelijk dat mensen elkaar tegenkomen, elkaar enigszins kennen, in elkaars nabijheid verkeren. Dat vergt een omgeving die een lichte mate van contact – alledaagse attentheid – stimuleert.¹ En precies daar komt het probleem van onze woningmarkt in beeld: de woonvormen waarin ouderen verkeren zijn meestal niet bevorderlijk voor onderling contact en de woningmarkt biedt hen weinig mogelijkheden om daar andere keuzes in te maken. Bovendien zijn er op een aantal naburige terreinen allerlei regels en voorzieningen die gezamenlijk wonen actief ontmoedigen. Zo ontstaat – veelal onbedoeld – een krachtige motor voor eenzaamheid. En voor een groeiende zorgvraag.

Het leven zit niet altijd mee en vroeg of laat komen er in elk mensenleven vraagstukken die niet op te lossen zijn: ziekte, fysieke en mentale beperkingen, verlies van geliefden, et cetera. Juist dan is het belangrijk dat er mensen in de omgeving zijn die een verantwoordelijkheid voelen om elkaar tot steun te zijn en zo goed mogelijk een weg te vinden om enige kwaliteit van leven te behouden of nieuw te ontdekken. Deze mensen in de omgeving hoeven zich niet te beperken tot degenen met wie iemand samenwoont – als die er al zijn. Het is dus belangrijk om te kijken naar woonvormen, maar ook naar netwerken, naar sociale bouwstenen.

Om deze reden kiezen we ‘leven’ als uitgangspunt voor deze paper. Het reikt verder dan ‘wonen’. Wonen gaat al snel over stenen en bouwen. Maar het doel zit niet in stenen of bouwen – het doel zit in een leefomgeving die van-betekenis-zijn-voor-elkaar mogelijk maakt en ondersteunt, en niet bemoeilijkt. Het gaat dus om de woning zelf die niet tot eenzaamheid moet leiden. Daarnaast is de fysieke omgeving van belang: van bankjes en loop en wandelroutes die uitnodigen dat je elkaar tegenkomt tot de huisarts om de hoek. En het gaat evenzeer over de sociale bouwstenen die verbindingen faciliteren.

¹ Zie bijvoorbeeld: Kremer, M., Parys, A., & Verplanke, L. (2019). [Alledaagse attentheid in een superdiverse wijk](#). Ben Sajat Centrum, Stichting Actief Burgerschap, Universiteit van Amsterdam.

Bij sociale bouwstenen die 'iets voor elkaar doen' of 'naar elkaar omzien' faciliteren, kunnen we denken aan lokale buurt- en andere initiatieven. Die organiseren mensen soms spontaan in verschillende vormen. Maar de lappendeken van dit soort burgerinitiatieven wordt zeker niet spontaan overal dekkend. Om (meer) dekkend te worden en te zorgen dat uiteindelijk niemand er alleen voor staat, lijkt enige mate van publieke ondersteuning zinvol. Bovendien blijken ook spontane burgerinitiatieven na verloop van tijd toch enige vorm van ondersteuning nodig te hebben, om te blijven bestaan of als ze iets willen doen om bij serieuze vraagstukken te komen.

Interessant is ten slotte om deze manier van kijken naar wonen, zorgen en leven naast het WOZO-programma van het ministerie van VWS te leggen.² Immers, daar staan wonen en zorgen centraal, dus is – vanwege dezelfde logica die we hierboven hanteren – een actielijn 1 ingezet op 'samen vitaal ouder worden'. Even los van de terminologie die voorschrijft dat mensen 'vitaal' moeten zijn, gaat de uitwerking en de investering vervolgens helemaal over zorg. Dáár moet beter samengewerkt worden, daar moet voorzorg ontstaan, daar moet de gezonde leefstijl vandaan komen en daar moeten ook de vitale netwerken vandaan komen. Terwijl zorg in de regel een individuele patiënt vereist waarop de professionele inzet gericht wordt. Als we kwaliteit van leven in/met/door sociale netwerken willen versterken, dan moet dit echt anders (zie hierna met name bij uitdaging 2).

Met deze lichte analyse van de samenhang tussen wonen, zorgen en leven, willen we hierna drie dingen doen:

1. Bestaande woon- en leefvormen in kaart brengen. Daar wordt zichtbaar dat er wel degelijk ouderen zijn die *'against all odds'* – al dan niet met zorgaanbieders, vastgoedaanbieders en overheden – er toch in slagen woonvormen te creëren met een zekere mate van 'samen' (paragraaf 3.1). Soms zijn ze trouwens ook gewoon consument van wat er wordt aangeboden. We staan in een aparte paragraaf (3.4) stil bij zorgzame buurten, de verzamelnaam voor al die bestaande initiatieven waar mensen naar elkaar omzien.
2. Bespreken welke belemmeringen er zijn voor mensen om gezamenlijke woonvormen te creëren (paragraaf 4, uitdaging 1).
3. Bespreken of en welke inzet behulpzaam kan zijn om 'voor elkaar van betekenis zijn' en 'naar elkaar omzien' daadwerkelijk te realiseren (paragraaf 5, uitdaging 2).

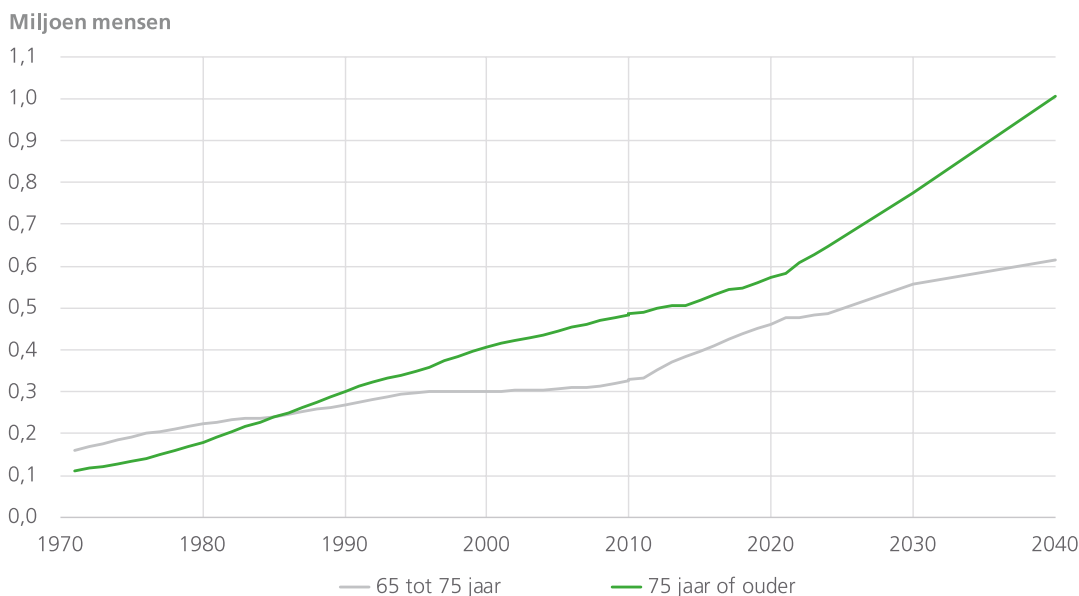
2 Ministerie van VWS (2022). [WOZO Programma Wonen, Ondersteuning en Zorg voor Ouderen](#).

3. Leefvormen van ouderen in de huidige praktijk

3.1 Alleenstaande en samenwonende 65+'ers

Figuur 1 hieronder toont het aantal alleenstaanden ouder dan 65. De figuur laat zien hoe het aantal alleenstaande ouderen is gestegen en verder toeneemt. Tussen 1980 en 2010 is het aantal verdubbeld, en zal in 2040 nog een keer verdubbeld zijn. Met name het aantal alleenstaanden ouder dan 75 neemt sterk toe.

Figuur 1. Alleenstaanden - 65 jaar of ouder, 1971 - 2040 (va 2024 prognose).

Bron: CBS, personen in huishoudens

Het CBS voorspelt dat het aandeel alleenstaande ouderen (als percentage van alle 65+'ers) zich stabiliseert rond de 40 procent. De andere 60 procent voert op een of andere manier een gezamenlijke huishouding of leeft in een institutionele setting (zoals een verpleeghuis). De laatste categorie is overigens relatief klein en daalde van 7 procent in 2000 naar 4 procent in 2024.

Tegelijk is dit niet het hele verhaal:

- Ook alleenstaande ouderen kunnen wonen in een setting die meer op gezamenlijkheid is gericht (bijvoorbeeld een flat met afzonderlijke appartementen, maar met eveneens een gemeenschappelijke ruimte).
- Ook alleenstaande ouderen kunnen leven in een omgeving die 'alledaagse attentheid' faciliteert.
- Hetzelfde geldt grosso modo voor samenwonende ouderen – zij hebben vanzelfsprekend elkaar, maar of hun netwerk groter is dan dat, wordt weer mede bepaald door hun leefomgeving en door de aard van hun relatie.
- Bovendien geeft het een vertekend beeld om simpelweg de toename van het aantal ouderen in de tijd te zetten. Immers, de gemiddelde oudere van 2024 is echt een andere persoon dan de gemiddelde oudere van pak 'm beet 1980. Ouderen zijn gemiddeld vitaler, zelfredzamer, leven langer, zijn hoger opgeleid, rijker, et cetera. Tegelijk geldt dit wel voor het gemiddelde, maar (dus) niet voor allemaal.

De simpele telling van aantallen naar leeftijd is dus hooguit een begin van een gesprek over leefvormen. Vandaar dat we hierna dieper duiken in allerlei vormen, met tegelijkertijd als kanttekening dat de aantallen dan weer veel lastiger uit bestaande bronnen vallen af te leiden.

3.2 Woonwensen

Het [CBS heeft in 2019 een enquête gedaan](#) onder 55+'ers over hun woonwensen.³ De focus ligt op woningen, niet op leven zoals we dat hiervoor hebben benoemd. 55+'ers blijken (zeer) tevreden over hun woning (90 procent). Twee derde denkt dat hun huidige woning ook prima geschikt is bij gezondheidsklachten. Van de 75+'ers is dit zelfs meer dan driekwart. Mensen zijn tevens zeer tevreden over hun woonomgeving (86 procent van de 55+'ers) en slechts voor weinigen is dicht bij kinderen of bij vrienden wonen een verhuismotivatie (misschien omdat ze daar al dichtbij wonen, maar dat vermeldt het onderzoek niet).

Als het gaat over de wensen dan willen mensen bij voorkeur hun woning aanpassen, mochten ze gezondheidsklachten krijgen: ruim een derde, liever dan verhuizen (een kwart), bijna de helft weet het nog niet. Verhuizen en dan inwonen bij de kinderen wordt door slechts weinigen geambieerd: een kleine 8 procent staat hier positief tegenover, meer dan 70 procent (heel) negatief. Dan liever naar een verpleeghuis – daar is maar 35 procent (heel) negatief over en 25 procent (heel) positief. Maar nog liever zou men een andere woonvorm vinden als zelfstandig wonen niet meer gaat. 37 procent van alle 55+'ers noemt een aanleunwoning of een groepswoning met andere ouderen als mogelijkheden.

Hoewel in de minderheid, zijn er wel mensen met verhuiswensen. Van alle 55+'ers wil 40 procent nog een keer verhuizen, van de 75+'ers is dat nog steeds 17 procent. Van degenen met een verhuismotivatie willen de meesten naar een kleiner huis (40 procent). Een deel wil ook liever een huis zonder tuin (20 procent). Van de 75+'ers met een verhuismotivatie wil driekwart naar een seniorenwoning (dat wil zeggen een woning aangepast en bedoeld voor ouderen met eventueel toegang tot speciale voorzieningen).

Wassenberg en collega's (2022) concluderen – op basis van een aantal lokale studies en een lichte internationale inventarisatie – een behoefte aan collectieve(re) woonvormen van tussen de 17 en 25 procent van de woningzoekenden. Ofwel, tussen de 5 en 10 procent van de populatie.⁴ Een collectieve woonbehoefte die vele malen groter is dan het aanbod.

Twee conclusies:

1. Bij een meerderheid zien we geen neiging tot verhuizen. Dit betekent dat om vereenzaming te voorkomen, om kwaliteit van leven te behouden of te vergroten, de sociale structuren cruciaal zijn. Om te zorgen dat mensen betekenisvol kunnen zijn en blijven (of worden) voor elkaar, is het noodzakelijk dat zij elkaar tegenkomen, elkaar kennen en gekend worden, dat ieder zich onderdeel van ten minste één betekenisvol netwerk weet. Als mensen hiervoor eerst moeten gaan verhuizen, wordt het niks. We analyseren initiatieven om aan sociale structuur te werken zonder nieuwbouw en verhuisbeweging in paragraaf 3.4 en bij uitdaging 2 in paragraaf 5.
2. Iets nieuwsgieriger onderzoek naar de woonwensen – of beter: de leefwensen – van mensen zou behulpzaam kunnen zijn. Zo ziet bijvoorbeeld de seniorenorganisatie KBO-PCOB naar aanleiding van het eigen woononderzoek ([KBO-PCOB in panelgesprekken, 2020](#)) dat 'veel mensen' geïnteresseerd zijn in gezamenlijke woonvormen ('Als ik echt oud ben, wil ik toch liever niet alleen wonen', wordt een van de deelnemers geciteerd). Maar hoe precies, dat wordt hieruit niet duidelijk. Denk bijvoorbeeld aan al die mensen die hun huis te groot

³ Het is feitelijk een combinatie van het [WoonOnderzoek Nederland 2018](#) – dit onderzoek wordt elke drie jaar herhaald – en het onderzoek [Belevingen van het CBS](#) dat elk jaar een ander thema heeft en in 2019 inzoomde op woonwensen van 55+'ers.

⁴ F. Wassenberg, Morsheim, T., & Van Egmond, A. (2022). [De behoefte aan wooncoöperaties](#). Platform31.

vinden – zijn er voorwaarden waaronder ze het interessant zouden vinden om ruimte te delen?

3.3 Woon- en leefvormen gericht op ‘samen’

Welke woon- en leefvormen gericht op samen zijn er? Bij het overzicht hieronder moet bedacht worden dat het steeds om (zeer) kleine aantallen ouderen gaat: de meesten wonen in de woning waarin ze al lang woonden. Van de 3,6 miljoen 65+’ers die Nederland in 2023 telde, verhuisden er dat jaar 131.000, ofwel 3,6 procent ([Bron: CBS](#)). En lang niet allemaal naar één van de hierna genoemde woonvormen. Precieze aantallen zijn niet bekend, maar per initiatief geven we een indicatie.

We presenteren woonvormen aan de hand van zes categorieën uit de [Catalogus woonvormen](#) van ZorgSaamWonen, achtereenvolgens bespreken we: ⁵

- Mantelzorgwoning
- Groepswoning/kleinschalig wonen
- Woongroep
- Woongemeenschap en wooncoöperatie
- Modern hofje
- Wooncomplex

De vormen bewegen zich tussen zelfstandig wonen (al dan niet in een aangepaste woning, al dan niet met begeleiding en mogelijk levensloopbestendig) en wonen in een verpleeghuis. Wat aan dit overzicht meteen opvalt is dat deze categorieën sterk door ‘zorg en ondersteuning’ worden gestuurd. We gaan daarbinnen wel zoveel mogelijk op zoek naar voorbeelden die breder over ‘samen leven’ gaan.

3.3.1 Mantelzorgwoning

Een mantelzorgwoning is een zelfstandige woning op het terrein van je eigen huis. Nauw verwant is de kangoeroewoning waarbij sprake is van een combinatie van twee zelfstandige woningen of wooneenheden onder één dak, met ieder een eigen voordeur, naast elkaar of boven elkaar. In de kleinere woning woont een zorgbehoevend familielid van degene die de grotere woning bewoont. Hieraan vooraf gaat eigenlijk de optie om gewoon thuis te kunnen blijven wonen dankzij aanpassingen aan de woning. Ook thuis blijven wonen met begeleiding is natuurlijk mogelijk.

Aantallen: Geen aantallen bekend.

Obstakel: Voor woningsplitsing of het plaatsen van een extra wooneenheid op het eigen terrein ten behoeve van een kangoeroewoning is toestemming van de gemeente nodig. Een zeecontainer lijkt eveneens een optie, die mag vergunningvrij geplaatst worden, maar eenvoudig is dat [niet](#), omdat dan vaak het bestemmingsplan gewijzigd moet worden. Om een mantelzorgwoning te realiseren moet je voldoen aan de lokale regels die per gemeente verschillen.

⁵ Met veel dank aan Yvonne Witter van www.zorgsaamwonen.nl. Kijk in de catalogus voor een uitgebreide analyse van de succes- en faalfactoren en voor meer voorbeelden.

Links en voorbeelden:

- Praktische en korte uitleg over mantelzorg- en kangoeroewonen: [Wat is een mantelzorgwoning? - MantelzorgNL](#) en [Wat is een kangoeroewoning? - MantelzorgNL](#)
- Over het omgevingsplan en de mantelzorgwoning: [Toelaten mantelzorgwoning op een locatie | Informatiepunt Leefomgeving \(iplo.nl\)](#).
- Om jongeren te stimuleren te gaan wonen in geclusterde woonvormen waar overwegend ouderen wonen, bestaat sinds januari dit jaar de [subsidieregeling Intergenerationeel wonen](#). Het is nog te vroeg om te zeggen wat het effect van deze regeling is.

3.3.2 Groepswoning/kleinschalig wonen

Een groepswoning is voor zo'n zes à twintig bewoners die met nabije zorg, vaak met een pgb, zo normaal mogelijk leven. In het ene geval veelal gezamenlijk, in het andere meer individueel. De eigen woonunit kan variëren van een woon/slaapkamer met of zonder eigen sanitair tot een aangepaste tweekamerunit met eigen voorzieningen. De groepswoning kan een privaat of een publiek karakter hebben (in het laatste geval in eigendom van een corporatie of zorgaanbieder).

Aantallen: Geen aantallen bekend. Wel is er [onderzoek van Cooplink, Platform31 & Aedes](#) naar collectieve woonvormen bij woningcorporaties.⁶ Zij komen op maximaal 1600 collectieven met maximaal 34.000 bewoners. Daarmee gaat het om maximaal 1,5 procent van alle corporatiewoningen. Bedacht moet worden dat het hierbij gaat om alle leeftijden en om een verzamelterm die tevens de categorieën hierna (woongroepen) omvat. Maar dan wel weer alleen binnen corporaties en dus exclusief allerlei private initiatieven.

Obstakel: Voor de bewoners is het moeilijk om de groep levendig en vitaal te houden als er een zware zorgbehoefte is. De zorg domineert het samenleven als alle bewoners sterk afhankelijk zijn van zorg en hulp.

Links met voorbeelden:

- [Gemeenschappelijk wonen voor ouderen.pdf \(zorgsaamwonen.nl\)](#)
- Het particulier wooninitiatief: [Villa Begonia: Jeroen kiest voor een knooperf in Heeten \(youtube.com\)](#)

3.3.3 Woongroep

Een woongebouw met vier tot twintig kamers of kleine woningen met een gedeelde ruime woonkamer of leefkeuken. Verschil met de vorige variant is dat de bewoners geen (intensieve) zorgvraag hebben, maar graag een gemeenschappelijke huishouding voeren en een gemeenschap vormen. Dit kan zijn om eenzaamheid tegen te gaan (Thuishuis, voor alleenstaande ouderen) of vanuit de intrinsieke motivatie om in een gemeenschap met gelijkgestemden te leven (leefgemeenschap). De woongroep kan functioneren als een vangnet.

Aantallen: Zie hiervoor in paragraaf 3.3.2

Obstakel: Hogere leegstand. Waar verhuurders een voordeel kunnen hebben bij zelfbeheer en eigen wachtlijstbeheer, heeft dat ook een risico: bij gebrek aan kandidaten zijn er minder belangstellenden voor onzelfstandige eenheden dan voor reguliere, individuele woningen.

⁶ Cooplink, Platform31 & Aedes (2022). [Collectieve woonvormen in het bezit van woningcorporaties](#).

Verhuurders kunnen dus geconfronteerd worden met hogere leegstand.

Voorbeeld:

- Alles over het Thuishuis (een kleinschalige zelfstandige woonvorm voor alleenstaande ouderen in hun eigen buurt of wijk): [Wat is een Thuishuisproject | Thuishuis](#).

3.3.4 Woongemeenschap en wooncoöperatie

Bij een woongemeenschap gaat het om een gebouw met pakweg twaalf tot veertig zelfstandige woningen en gedeelde voorzieningen zoals een ontmoetingsruimte of een huiskamer, gezamenlijke activiteiten en onderlinge hulp. De woningen kunnen variëren in grootte en in prijsklasse, van sociale huur tot dure koop. Binnen een groter complex kan de woongemeenschap gevormd worden door bewoners die verspreid wonen door het gebouw (gestippeld wonen of harmonicawonen). Een woongemeenschap kan ook op een voormalig boeren erf worden gerealiseerd (erfdelen). Er zijn woongemeenschappen met alleen senioren en gemeenschappen met meerdere leeftijden (Centraal wonen, meergeneratiewonen). Goede informatie is hier te krijgen: [Gemeenschappelijk wonen 50-plus - LVGO](#).

In opmars zijn de wooncoöperaties. Opvallend is in dit verband dat het laatste Hoofdlijnenakkoord expliciet als doel vermeldt: 'Het wegnemen van juridische en financiële belemmeringen voor een nieuwe derde sector: coöperatief wonen.' De eerste en tweede sector zijn individuele koop en huur. In een wooncoöperatie leven meerdere huishoudens samen en bepalen ze zelf wat ze delen – van de tuin tot de kinderopvang.

Aantallen: Zie hiervoor in paragraaf 3.3.2.

Obstakels: De gemiddelde trajectduur is ongeveer zeven jaar. Dat heeft te maken met de samenwerking tussen gemeenten en woningcorporaties en het vinden van geschikte locaties. Een belangrijke les uit onderzoek: zeker in grote steden met woningnood kun je beter beginnen met het vinden van een locatie dan met het samenstellen van een groep ouderen. Over de barrières voor wooncoöperaties gaat [dit](#) rapport (Cooplink, 2024).

Links en voorbeelden:

- [Gemeenschappelijk wonen van ouderen | Movisie](#) (zie ook uitdaging 2).
- [Eikpunt: met jong en oud duurzaam samenwonen | ZorgSaamWonen](#) (waar de jongste en oudste bewoner bijna 88 jaar met elkaar schelen).
- [Top 11 mooiste woongemeenschappen in Nederland | ZorgSaamWonen](#).

3.3.5 Modern hofje

Bij een hof of 'Knarrenhof' gaat het om pakweg zestien tot vijfenveertig grondgebonden of gestapelde woningen rond een binnentuin of binnenplaats, vaak met een gemeenschappelijke ontmoetingsruimte. Bewoners van een hof wonen zelfstandig in een eigen woning, maar kiezen bewust voor het sociale aspect van het wonen in een hof. De bouwwijze rond de beschutte, gemeenschappelijke binnentuin biedt gelegenheid voor ontmoeting zonder afspraak of verplichting. De woningen zijn levensloopbestendig (levensloopbestendige woningen kunnen ook bestaan buiten een hofje) gebouwd, zowel huur als koop is mogelijk. Een hof kan bestemd zijn voor senioren of voor verschillende leeftijden.

Aantallen: Het initiatief Knarrenhof telt eind 2023 elf gerealiseerde hofjes met samen 274

woningen ([nieuwsbrief, november 2023](#)). Er zijn nog eens acht hofjes in de maak met in totaal 179 woningen. Per saldo telt dit dus om en nabij de vijfhonderd inwoners ofwel ongeveer 0,008 procent van alle 55+'ers. De belangstelling in de vorm van aanmeldingen bij de stichting Knarrenhof is een factor honderd groter, maar het gaat dan nog steeds om minder dan 1 procent van de 55+'ers.

Obstakels: Belangrijk obstakel is dat er steeds nieuwbouw nodig is, met alle wonderlijke dynamiek van bestemmingsplannen en bouwvergunningen van dien. Zo ontstaan een exclusiviteit en relatief hoge kosten, met als risico dat het hof, anders dan bedoeld, uiteindelijk alleen voor welgestelde bewoners bereikbaar is. Door extensief ruimtegebruik en relatief 'dure' meters kunnen vastgoedaanbieders moeilijk sociale huurwoningen bouwen. Het moderne hof is als collectieve woonvorm minder geschikt voor bewoners met een individualistische leefstijl die minder gericht is op sociale cohesie. Knarrenhof probeert hier een weg in te vinden: [Knarrenhof@ - Hét alternatief voor mantelzorg - Knarrenhof.nl](#).

Links en voorbeelden:

- [2015-HandboekVoorHedendaagseHofjes-1.pdf \(bureausla.nl\)](#)

3.3.6 Wooncomplex

Dit betreft een appartementencomplex dat in grootte kan variëren van twintig tot driehonderd woningen. Met vaak gezamenlijke voorzieningen en soms een arrangement van zorg en diensten dat individueel afgenomen kan worden (serviceflat, woonzorgcomplex). Als het complex naast een zorginstelling ligt kunnen bewoners gebruikmaken van de voorzieningen, zorg en ondersteuning van de instelling (aanleunwoningen). De grootte van de woningen bestrijkt de hele range van studio tot penthouse. Een twee- of driekamerwoning is het meest gebruikelijk. Sociale huur tot dure huur en koopwoningen komen voor.

Interessant is dat de nadruk hier meer ligt op de 'sociale infrastructuur' dan op de woningen zelf of de verhuisbewegingen die mensen zouden moeten maken. Gemeenschappelijke ruimten en gemeenschappelijke activiteiten kunnen van bestaande flats meer gezamenlijke wooncomplexen maken.

Aantallen: Geen aantallen bekend, zie in paragraaf 3.3.2.

Obstakel: Buurtbewoners lopen het risico dat voorzieningen die door vastgoedaanbieders en zorgaanbieders in het complex worden aangeboden niet aansluiten bij hun wensen en behoeften.

Links en voorbeelden:

- Lang Leven Thuisflats in Amsterdam en Rotterdam, met een mix van vitale en minder vitale ouderen: [Zorgcrisis voor ouderen: Amsterdam zet in op speciale flats zodat senioren langer thuis kunnen blijven wonen | Het Parool](#). Het achterliggende idee is dat bestaande seniorenflats verrijkt worden met diverse formele en informele zorgfuncties en meer gemeenschapsactiviteiten. Het motto: zelfstandig maar samen.
- Een bijzonder woon- en samenlevingscomplex is het [Bruishuis](#) in Arnhem, een combinatie van 110 huurwoningen en 25 bedrijven. Ouderen, jongeren en 'paradijsvogels' wonen kriskras door elkaar. De mix ontstaat door op de verschillende verdiepingen mensen die wat meer zorg vragen, te combineren met mensen die wat gemakkelijker door het leven bewegen.

- Nog een mooi voorbeeld: [Griffioen Nijmegen](#), voor uiteenlopende groepen, met eten en drinken, sporten, ontmoeten, wonen en logeren, en met sociale ondernemingen.
- Over het ontwikkelen van geclusterde zorggeschikte woningen, en wie daarvoor aan zet is, publiceerde Platform31 recent [Twaalf inzichten om zorggeschikt wonen voor senioren te realiseren - Platform31 | Kennis en netwerk voor stad en regio](#). Deze publicatie van Platform31 laat zien aan welke fysieke vormen van geclusterd wonen je kunt denken en hoe je daar vorm aan kunt geven: [Geclusterde woonvormen voor senioren - Platform31 | Kennis en netwerk voor stad en regio](#). Ook het belang van ontmoetingsruimten en het versterken van sociale netwerken komt aan bod. Interessante suggestie voor initiatiefnemers: geef vrijwillige buurtverbinders huurkorting in ruil voor hun inzet voor de (woon)gemeenschap.

3.4 Samen leven in zorgzame buurten

Samen leven is meer dan samen wonen. Als we ouderen serieus nemen dan moeten we daarom ook verder kijken dan de woonvormen. Wie samenleven en omzien naar elkaar wil vergemakkelijken zet in wezen in op gemeenschapsontwikkeling. Dan gaat het al snel over zorgzame buurten, al gaat dat vaak om veel meer dan zorg. Over zorgzame of leefbare buurten is de afgelopen tijd veel geschreven. Ruim een jaar geleden verscheen de bundel [Zorgzame buurten trotseren het systeem](#), met voorbeelden en waar die tegenaan lopen. Deze paragraaf recapituleert wat er bekend is over zorgzame buurten en focust vervolgens op de rol van het Rijk.

3.4.1 Wat is het?

Zorgzame buurten kenmerken zich door het feit dat het samenleven in de buurt zo georganiseerd is dat mensen op een natuurlijke manier samenkomen, en alledaagse zaken (zoals maaltijd, vervoer, boodschappen) door de gemeenschap worden opgepakt in plaats van door professionals. Er is niet maar één manier waarop dit kan, want elke buurt heeft zijn eigen cultuur, geschiedenis en voorkeuren. Zorgzame of leefbare buurten beperken zich niet tot ouderen, al zullen die relatief vaak zowel aanbieder als vrager van hulp zijn. Als gevolg van de schaarste op de arbeidsmarkt zijn inmiddels eveneens systeempartijen (zorgaanbieders, verzekeraars, gemeenten, woningcorporaties) overtuigd geraakt van de noodzaak.

3.4.2 Wat levert het op?

Als de organisatie van zorgzame buurten op orde is, zijn er alleen maar winnaars. Mantelzorgers worden ontlast, sociale interacties leiden tot zingeving en reduceren eenzaamheid. Schaarse professionals worden meer gericht ingezet als hun professionaliteit echt nodig is. Mensen met hulpvragen hoeven niet te wachten tot soms trage ambtelijke molens gaan draaien. Betrokken burgers consumeren minder zorg, zodat zorgzame buurten ook daadwerkelijk minder zorgkosten maken.

3.4.3 Welke voorbeelden zijn bekend?

Er zijn talloze [voorbeelden](#) van goed functionerende zorgzame buurten. Dat beperkt zich niet tot *the usual suspects* Austerlitz, Ruwaard of Dongen, maar ook Apeldoorn-Zuid, Oss, Livin in Hilversum en vele andere voorbeelden laten zien dat, ondanks dat het systeem niet altijd meewerkt, er mooie initiatieven zijn. En nieuwe initiatieven schieten als paddenstoelen uit de grond.

3.4.4 Waar gaat het mis?

Ondanks de mooie maatschappelijke baten die in het verschiep liggen, gaat het nog veel te vaak mis, komen initiatieven maar moeizaam tot stand of stukt de financiering. Dat ligt niet altijd aan 'het systeem', want ook burgers vinden het niet altijd makkelijk om zich goed te organiseren. Waar dat wel lukt, ligt toch dikwijls het systeem dwars. Dat varieert van het beruchte schottenprobleem, tot cultuuraspecten of gebrek aan kennis of capaciteit. In veel gevallen is met goede wil wel een mouw aan dingen te passen, maar de obstakels leiden niet zelden tot uitstel en frustratie en soms ook gewoon tot het niet (verder) van de grond komen van een zorgzame buurt.

3.4.5 Wat is de rol van het Rijk?

Het oplossen van lokale problemen is in beginsel niet een taak die het Rijk kan of hoeft op te pakken. Gemeenten en andere systeempartijen zijn primair verantwoordelijk voor het faciliteren van zorgzame buurten. Toch zijn er twee belangrijke taken die wel op het bord van het Rijk belanden. De eerste is '*tone at the top*'. In februari 2023 riep hoogleraar Marcel Canoy in een [manifest](#) de verantwoordelijke bewindspersonen op om lokale initiatieven die onze langdurige zorg en welzijn gaan verbeteren openlijk te steunen. Een dergelijke expliciete steunbetuiging is belangrijk om alle spelers in het veld te laten merken dat het kabinet de richting steunt en waar nodig kan bijspringen.

Maar, er is meer nodig dan alleen adhesie betuigen. Veel zorgzame buurten hebben moeite om

de benodigde sociale basisinfrastructuur te financieren. Een sociale basisinfrastructuur is het geheel aan informele en formele diensten, fysieke en ICT-voorzieningen, ontmoetingsplekken, verbindingspersonen, netwerken en afspraken in de directe leefomgeving van mensen.

Een goede sociale basisinfrastructuur draagt bij aan de autonomie van mensen, doordat ze toegang krijgen tot informatie, kennis en netwerken. De effectiviteit van gemeenschapskracht wordt vergroot, gezond gedrag en gezondheid wordt versterkt en de veerkracht en bedrijvigheid in wijken nemen toe. Een sociale basisinfrastructuur staat daarmee ten dienste van alle bewoners in een buurt, dorp en wijk, zodat zij zich op actieve of ondernemende wijze voor elkaar inzetten. Dat gaat niet vanzelf. Voor de nodige betrokkenheid is het belangrijk vragen, behoeften en verhalen van en met bewoners te expliciteren. In een [publicatie](#) geïnitieerd door Nederland Zorgt Voor Elkaar worden de bouwstenen voor een sociale basisinfrastructuur uitgewerkt. Een landelijk fonds waarmee deze infrastructuur mogelijk wordt gemaakt zou enorm helpen (zie ook onder uitdaging 2) en verhinderen dat kansrijke initiatieven stranden op lokale beperkingen.

Link:

- [Dit boekje](#) is een handreiking voor leefbare of 'fijne' buurten. Voor bewoners, bestuurders, medewerkers van zorg- en welzijnsorganisaties, corporaties, ondernemers, zorgverzekeraars, raadsleden, wethouders en beleidsmedewerkers bij gemeenten.⁷

3.5 Conclusie

In het voorgaande zien we dat mensen als ze heel graag willen, wel degelijk in staat zijn om samenlevingsvormen te realiseren. De voorbeelden in paragraaf 3.3 tonen aan dat het enthousiasme en het doorzettingsvermogen van initiatiefnemers een doorslaggevende succesfactor is. Opvallend is dat het meestal om nieuwbouw gaat, wat bovendien betekent: aanzienlijke investeringen, nieuw beslag op schaarse ruimte, lange doorlooptijden, weerstand van omwonenden, et cetera. Er zijn ook minder zichtbare belemmeringen die ze daarbij moeten overwinnen, die bespreken we in de volgende twee paragrafen.

In paragraaf 3.4 zagen we dat er ook veel mogelijk is om samen dingen doen te bevorderen, zonder dat mensen daarvoor eerst nieuwe woningen hoeven te bouwen en daarnaartoe hoeven te verhuizen. Ook dan treden er – zoals we dat in de inleiding al vermoedden – veel positieve neveneffecten op die direct voortkomen uit samenleven. Tegelijk blijkt dat de verbindingen waaruit de positieve effecten resulteren, vaak toch eveneens een licht helpende hand nodig hebben.

Hierna kijken we in paragraaf 4 naar de belemmeringen voor meer samen leven, en daarna in paragraaf 5 naar de mogelijkheden van de helpende hand in de vorm van arrangeurs van netwerken.

⁷ <https://www.zorgsaamwonen.nl/article/beter-een-goede-buur-dan-een-virtuele-vriend>

4.

Uitdaging 1:
belemmeringen
wegnemen tegen
samenwonen

Zoals we in de inleiding al aangaven zijn er verschillende disincentives voor mensen om gezamenlijke huishoudens te creëren. Dan gaat het niet specifiek over combinaties met zorg, maar gewoon om het tot stand brengen van gedeelde woon- en leefvormen. Ter illustratie: een soort 'studentenhuus voor ouderen' kan voor mensen zelf heel leuk zijn, maar levert een drama op aan belastingen, toeslagen, uitkeringen, gemeentelijke verordeningen en wat dies meer zij.

Meestal onbedoeld is op talloze terreinen een krachtig ontmoedigingsbeleid ontstaan voor samenwonen. Het is belangrijk om vast te stellen dat dit type belemmeringen voor de hele bevolking geldt, maar in het bijzonder ouderen treft. Hun actieradius wordt immers geleidelijk aan kleiner en daarmee hun mogelijkheden om buitenshuis gelijkgestemden te zoeken om samen de dingen te doen die het leven maken.

Zoals we aan het begin al zeiden: deze belemmeringen gaan over samen betekenis geven aan het leven. Een daling van zorgvraag resulteert daaruit omdat mensen geestelijk en lichamelijk gezonder zijn als ze beter *connected* zijn, als ze minder eenzaam zijn. Het kan ook zijn dat ze op enig moment toch daadwerkelijk voor elkaar gaan zorgen, maar de grote winst zit toch in het voorkomen van de zorgvraag, in de preventieve werking van hechtere gemeenschappen. Mensen die voor elkaar van betekenis zijn, geven zin aan elkaars leven. Veel existentiële vraagstukken raken aan het gebrek aan zingeving.

Belemmeringen tot samenwonen zitten in allerlei regelingen verstopt, we bespreken vier invalshoeken: generieke inkomensregelingen, lokale regelgeving en de Wmo, belemmeringen voor huur/onderhuur en regelgeving rond huren en wonen. Het is belangrijk daarbij te bedenken dat de belemmeringen het domein van het ministerie van VWS overstijgen. Wie integraal belemmeringen weg wil werken, ontkomt er niet aan over schotten heen tevens naar andere ministeries en domeinen te kijken. Specifieke inzet van VWS is wel geboden bij uitdaging 2.

4.1 Negatieve inkomenseffecten van woningdelen

Mensen die (gaan) samenwonen worden gekort op hun **AOW**. Er is een aanzienlijke groep die om deze reden denkt maar beter twee adressen te kunnen aanhouden (en waarvan sommigen worden betrappt en dan heet het fraude). Het Rijk zou de AOW kunnen 'door-individualiseren', dus ongeacht woonvorm, de hoogte koppelen aan het individu.⁸

Bijstand – mensen met een bijstandsuitkering raken die kwijt als ze gaan samenwonen. Een kamer (onder) verhuren levert direct een korting op hun uitkering op en heel veel administratieve ellende – niet aantrekkelijk. Dit geldt voor alle leeftijdsgroepen. Bij ouderen kunnen we in het bijzonder denken aan een bijstandsgerechtigde die zou willen gaan samenwonen met een AOW-gerechtigde. Ook kunnen we denken aan mensen met een aanvulling op hun AOW uit de bijstand, bijvoorbeeld zij die niet hun hele volwassen leven in Nederland woonden.

Het Rijk zou een overgangperiode in de bijstand voor samenwoners kunnen introduceren en tegelijk geleidelijk aan werken naar een individualisering van de bijstand. Dus ongeacht woonvorm. Wat intussen ook kan: kijken naar degene met wie iemand met een bijstandsuitkering samenwoont (wil gaan samenwonen) voordat gekort wordt.

⁸ Zie bijvoorbeeld: Gradus, R., & Koning, P. (2024). [Individualiseer AOW vanwege woningnood en beperk vanwege solidariteit](#). ESB.

Is het iemand op leeftijd, met een beperking? Dan niet korten.⁹

Huurdelen en dus samenwonen heeft eveneens gevolgen voor de **huurtoeslag**. Het lijkt logisch om te kijken hoe de huurtoeslag kan worden aangepast, zodat die meer mensen in een huis faciliteert in plaats van afremt. Een huurder zorgt immers niet alleen voor meer financiële middelen in een huishouden, maar tevens voor aanspraak, en wie weet op welke wijze huurdelers nog meer voor elkaar kunnen betekenen.

Meer in het algemeen pakken **belastingen en toeslagen** anders uit voor samenwoners. Met name voor mensen die samen een huishouden willen voeren, maar geen relatie met elkaar (willen) hebben, pakken fiscaliteit en toeslagen ongunstig uit. Een stapsgewijze individualisering van belastingen en toeslagen zou samenwonen en samenleven meer ruimte geven. Misschien kan er begonnen worden met de fiscaliteit aan te passen voor AOW-gerechtigden die een meerpersoonshuishouden (willen) vormen. [Kruiter en collega's](#) brengen de financiële effecten van woningdelen/-splitsen in kaart en doen onder andere de suggestie dat de minister van BZK onzelfstandige woonruimten die corporaties aanbieden, 'aanwijst voor huurtoeslag'.¹⁰ Om zo nadelige gevolgen van woningdelen te verminderen.

Het is bemoedigend dat het Regeerprogramma 2024 de gevolgen van de kostendelersnorm (bij onder andere de Participatiewet, Anw en Toeslagenwet) voor het woningdelen wil onderzoeken. Evenzeer hoopgevend is dat het kabinet voor de AOW gaat verkennen of het huidige partnerbegrip een belemmering vormt om te woningdelen en mantelzorg te verlenen.¹¹

4.2 Lokale verordeningen en de Wmo

Veel gemeenten denken overlast en illegale verhuur te moeten bestrijden met **regelingen die alle kamerverhuur inperken**. Ongelukkig. Hiermee vergroten zij de woningnood en leggen het probleem op het bordje van de nationale overheid. Gemeenten kunnen beter gericht de overlast en illegale verhuur bestrijden. Het Rijk kan gemeenten verbieden dit type generieke beperkingen op te leggen. En misschien helpen overlast en illegale bewoning gericht te bestrijden.

De Wmo kan gezamenlijke woonambities danig in de weg zitten. De scope is gericht op de eigen woning. Een klein maar illustratief voorbeeld is dat een knop voor het openen van de voordeur niet vergoed wordt in geval van een gezamenlijke voordeur. Gemeenten kan gevraagd worden om bij de uitvoering van de Wmo nadrukkelijk rekening te houden met gemeenschappelijke woonvormen.¹²

We schreven in paragraaf 3.4.5 al dat inwoners, gemeenten en andere steunpartijen verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van zorgzame buurten, maar dat ministers, de minister van VWS voorop, met **management by speech** betrokkenen wel kunnen aanmoedigen zich vrij te voelen om creatieve oplossingen te creëren (zie ook uitdaging 2).

9 Zie bijvoorbeeld: Kok, N., & Brounen, D. (2023). [Moedig samenwonen aan om woningtekort te beperken](#). ESB; Van Beek, K. (2021). [We kunnen de crisis op de woningmarkt gewoon oplossen](#). TSV; Eichholtz, P., Kattenberg, L., & Kok, N. (2022). [Neem prikkels tegen samenwonen weg om het woningtekort te verkleinen](#). ESB.

10 Kruiter, A.J., Lüschen, M., & Visser, M. (2024). [De kansen van woningsplitsen en hoe we die optimaal benutten](#). Instituut voor Publieke Waarden.

11 [Ouderworden2040.nl](#) pleit in dit verband voor 'samenwoonsubsidies' (p. 224), dat zou gaan om het bevorderen van samenwonen. Zoals we zien, wordt in de huidige situatie echter het 'alleenwonen' sterker gestimuleerd; daarmee stoppen, is ook al een grote stap in de goede richting.

12 Zie: Cooplinc (2024). [Belemmeringen in wet- en regelgeving voor wooncoöperaties](#).

4.3 Private partijen die (onder)huur belemmeren

Hypotheekvoorwaarden kamerverhuur – banken leggen in hun hypotheekvoorwaarden bijna altijd een verbod vast op verhuur of kamerverhuur. Wettelijk zouden dergelijke clausules onrechtmatig kunnen worden verklaard, opdat woningeigenaren hun volle eigendomsrecht kunnen uitoefenen inclusief het recht hun eigendom te verhuren. Dit kan zo nodig gekoppeld worden aan een anti-speculatiebeding.

Huurvoorwaarden onderhuur – woningcorporaties en commerciële vastgoedverhuurders leggen meestal in hun huurcontracten een verbod vast op onderverhuur of kamerverhuur. Met name woningcorporaties zouden kunnen worden aangesproken om dit juist te faciliteren in plaats van te verbieden. Voorbeeld is [woningcorporatie Talis met een experiment in huurdelen](#).

4.4 Regelgeving rond wonen en (ver)huren

Huurbescherming – dit ontmoedigt mensen om (een deel van) hun woning (onder) te verhuren. Een huurder in je eigen woning die je er nooit meer uit krijgt, is geen aantrekkelijk vooruitzicht; er zou een onderscheid kunnen worden gemaakt tussen bescherming voor zelfstandige woonruimtes en kamerhuur.¹³

Doorstroom – het blijft wonderlijk dat woningcorporaties niet in staat zijn mensen voor een gelijke huur naar een kleinere woning te laten doorstromen. Onduidelijk is welke regels dit verhinderen – een klein onderzoek lijkt geboden.

Splitsen – er lijkt wel enige beweging te zitten in de regels die splitsing van woningen voorkomen. Maar ook hier lijkt een klein onderzoek de moeite waard om te bezien of er toch niet nog onvermoede barrières zijn.

Ruimtelijke Ordening – er zijn barrières voor actieve burgers die leefvormen willen opzetten. Er is veel vastgoed dat een andere bestemming zou kunnen krijgen, maar dan moet je van goeden huize komen. In paragraaf 3.3.4 werd al gesteld dat je beter eerst een goede locatie kunt vinden voor je een groep zoekt en de doorlooptijden lang zijn. Burgerinitiatieven die een woonzorg-locatie willen bouwen, lopen tegen allerlei belemmeringen aan. Als de rijksoverheid een initiatiefrijke samenleving wil faciliteren dan zit er in deze hoek veel potentiële winst.

4.5 Conclusie

Per saldo zien we dat veel regels onbedoeld tot gevolg hebben dat samenleven onaantrekkelijk is. De context is vijandig. Juist in een tijd waarin we dit eerder zouden willen aan- dan ontmoedigen. Gezien het feit dat veel beleid zich op andere terreinen bevindt, lijkt het interessant als de Kamer een verkenningscommissie in zou stellen om de disincentsives voor samenleven te ontmantelen en zo een overheidsbrede agenda te creëren die mensen meer vrijheden geeft in woonvormen naar keuze.

In paragraaf 3 zagen we zowel woonvormen als ‘samenlevingsnetwerken’ die voortkomen uit particulier initiatief. In paragraaf 4 lieten we zien dat die woonvormen ongelooflijk knap tegen de stroom in moeten roeien, willen ze überhaupt ontstaan. Tegelijk zagen we in paragraaf 3 ook dat de zorgzame netwerken niet altijd vanzelf ontstaan, tot bloei komen of blijven bestaan. Ze hebben soms een zetje nodig. In deze paragraaf 5 kijken we nader naar dat ‘zetje’.

¹³ Zie ook: Canoy, M. (2024). [Betere bezetting woningvoorraad: goed voor jong en oud – Sociale Vraagstukken](#).

5. Uitdaging 2: arrangeren van netwerken

5.1 Het belang van verbindingen maken

Het goede leven is voor de meeste mensen een mix van autonomie, van verbinding met anderen en van betekenis kunnen zijn, schreven we aan het begin. Het is hierbij belangrijk om te beseffen dat professionele zorg de autonomie wel kan ondersteunen, maar het vaak moeilijker vindt de verbinding en het van betekenis zijn te ondersteunen. Dat moeten mensen met elkaar doen, onderling. Andersom is het zo dat als verbinding en van betekenis zijn ontbreken, zich dit al snel uit in een zorgvraag.

Belangrijk is vervolgens om waar te nemen dat die verbinding en betekenis niet altijd vanzelf gaan. Dat verschilt van mens tot mens en verandert in de loop van een mensenleven. Belangrijk is ook om waar te nemen dat een aantal plekken om met elkaar in verbinding te komen, is verdwenen of van aard is veranderd. De kerk was vanouds de plek waar iedereen kwam, waar iedereen gezien werd; kerken bedienen nu nog maar kleine en redelijk afgebakende netwerken. Maar ook de buurt en de straat hebben aan verbinding ingeboet; de meeste mensen hebben sociale netwerken die zich in belangrijke mate niets aantrekken van buurtgrenzen. Hierdoor kan het gebeuren dat in buurten en straten mensen er alleen voor komen te staan zonder dat iemand dat doorheeft.

Scholen zijn nog wel de klassieke plek waar alle kinderen samen komen – en vriendschappen voor het leven ontstaan (net als hondenuitlaatplaatsen). Het is niet verwonderlijk dat het schoolplein eveneens voor ouders een plek is geworden voor verbinding met anderen. In dit verband is ook logisch de toegenomen betekenis van werk als plek waar mensen elkaar tegenkomen en verbindingen aangaan. En daarnaast is het in dit verband niet vreemd dat in verbinding zijn en betekenis geven de cruciale vragen zijn voor ouder wordende mensen – zeker als die hun werkzame leven achter zich hebben gelaten. Waar sommige netwerken als vanzelf dunner worden of verdwijnen (bijvoorbeeld in relatie tot werk) en de energie afneemt om nieuwe verbindingen aan te gaan, daar ontstaat een zekere noodzaak om te kijken hoe we verbinding en betekenis kunnen faciliteren.

Er zijn ruwweg drie hoofdcategorieën om naar dat faciliteren te kijken, dat doen we in de volgende drie paragrafen:

- Contexten die verbinding belemmeren of juist bevorderen. Denk aan een plein zonder bankjes (unheimisch) versus een plein met bankjes (gezellig, zeker als de bankjes goed zijn opgesteld – waarbij dan weer lastig is te bepalen wat ‘goed’ is, maar als mensen er gaan zitten is dat op zich een goed teken).
- Formele zorg en sociale netwerken.
- Mensen – professionals – die netwerken helpen arrangeren.

5.2 Fysieke contexten maken

Deze paragraaf gaat over oog hebben voor de fysieke omgeving – en misschien ook wel voor de digitale omgeving – en hoe die mensen stimuleert of juist afremt om verbindingen aan te gaan. De kunst is te zien hoe mensen elkaar voorbijlopen en op welke manier je het zo kan inrichten dat de kans toeneemt dat ze met elkaar in contact komen. Het gaat om een soort nudging door de omgeving.¹⁴

14 Zie ook: RVS, & College van Rijksadviseurs (2022). [Ruimte maken voor ontmoeting – de buurt als sociale omgeving](#).

We denken dan in eerste instantie aan hoe de ruimte is vormgegeven. Zo zien we onderzoek dat de inrichting van wijken koppelt aan een betere gezondheid.¹⁵ Bijvoorbeeld dat mensen vaker lopen en dus gezonder zijn als ze hun auto niet voor de deur kunnen parkeren, of het winkelcentrum niet goed met de auto bereikbaar is, of als de trap makkelijker te vinden is dan de roltrap, et cetera.

Naar analogie van dit type nudges tot bewegen, kunnen we ook kijken naar nudges tot ontmoeting. Het heet dan bijvoorbeeld 'architectuur van alledaagse attentheid' naar een onderzoek van [Engbersen en Kremer](#).¹⁶ Interessant is ook dat in veel wijken de snackbar een cruciale verbindende plek is, vaak belangrijker dan het door de overheid bekostigde buurthuis.¹⁷

Recent is de trend van [mobiele ontmoetingsplekken](#), waarmee bewoners en organisaties experimenteren: een bakfiets met koffie en een parasol als plek waar mensen met elkaar in gesprek kunnen.

5.3 Formele zorg en sociale netwerken

De meeste zorg in Nederland wordt op individuele basis verschaft: de Wmo, jeugdzorg, de Wlz, enzovoorts. Hoewel de decentralisaties gemeenten nadrukkelijk de mogelijkheid geven met een collectief aanbod te komen, gebeurt dit in het geval van de Wmo en jeugdzorg nauwelijks. De medische en individuele bril zijn steeds de maat. Het Rijk kan het voortouw nemen om te zoeken naar regels die ruimte maken voor 'samenredzaamheid' of dat zelfs expliciet bevorderen. De Wet langdurige zorg (Wlz) kan bijvoorbeeld veel meer aansluiten op de (informele) (zorg) netwerken die er al zijn – vergelijk met een recent advies van Zorginstituut Nederland.¹⁸ Misschien is het ook mogelijk om die netwerken vanuit de Wlz zelfs te versterken (zie ook de volgende paragraaf).

Daarnaast kan het Rijk onderzoeken hoe gemeenten ruimte en stimulans kunnen krijgen om burgers te ondersteunen tot gemeenschappelijke zorg- of samenlevingspraktijken te komen. Op het institutionele niveau kan de landelijke overheid een stimulerende, sturende en faciliterende rol spelen bij het mogelijk maken en versterken van lokale netwerken, met name door zorgverzekeraars en gemeenten op hun opdracht in deze aan te spreken en hun onderlinge samenspel te bevorderen. Waar betrokken partijen (ouderen, zorgverzekeraars, gemeenten, maatschappelijke instellingen) niet op eigen kracht tot een doorbraak komen, is een rol voor de rijksoverheid als aanjager weggelegd.¹⁹ Hierbij kan goed aangesloten worden bij de energie en het maatschappelijk draagvlak van netwerken als Ouder Worden 2040 en Nederland zorgt voor elkaar.

5.4 Professionele arrangeurs

Dit gaat over het vak van de 'arrangeur', van de mens die als opdracht heeft om netwerken te arrangeren. Wat we hier arrangeur noemen kan in de praktijk vele namen hebben:

-
- 15 Zie bijvoorbeeld: Den Hertog, F. R. J., Bronkhorst, M. J., Moerman, M., & Van Wilgenburg, R. (2006). [De Gezonde Wijk. Een onderzoek naar de relatie tussen fysieke wijkenmerken en lichamelijke activiteit](#).
 - 16 Engbersen, R., Kremer, M., & Schmidt, J. (2024). [De architectuur van alledaagse attentheid - ruimte maken voor een praatje](#). Movisie.
 - 17 Zie bijvoorbeeld: Horstman, K., & Knibbe, M. (2022). [Gezonde stad - Uitsluiting en ontmoeting in de publieke ruimte](#).
 - 18 Zorginstituut Nederland (2024). [Van zelfredzaam naar samenredzaam. Signalement Passende langdurige zorg](#).
 - 19 Zie: [age-friendly community \(agefriendlycommunity.org\)](#).

dorpsondersteuner, buurtverbinder, sociaal makelaar, community builder/developer/organizer, trekker, kwartiermaker, mienskip, naoberschap, participatie-adviseur, samenlevingsopbouw, opbouwwerker, et cetera. We gebruiken de term arrangeur hier als verzamelterm in de hoop de stammenstrijd tussen al die verschillende titels te kunnen overstijgen.

Binnen dit werk kunnen we weer een aantal onderscheiden maken:

- Individuen met elkaar verbinden – de koppelaar. De koppelaar introduceert de watvereenzamende inwoner die van plantjes houdt, bij de hulpbehoevend wordende oudere die het niet goed meer lukt om voor de eigen planten te zorgen – ziet erop toe dat het leuk wordt of koppelt verder.
- Mensen introduceren in netwerken – bijvoorbeeld iemand meenemen naar de biljartclub en zorgen dat die daar goed landt, of naar een werkgever of vrijwilligerswerk of wat dan ook.
- Nieuwe netwerken opzetten – denk bijvoorbeeld aan de filosofische cafés in Maastricht waarin mensen met elkaar spreken over hun levensvragen, over hoe ze zich voorbereiden op de oude dag. Daar was geen vraag naar, maar mensen weten het enorm te waarderen. Een succesfactor om zulke netwerken van de grond te krijgen is vaak een plek beschikbaar stellen waar activiteiten kunnen plaatsvinden en waar de netwerken vorm kunnen krijgen.
- Bestaande netwerken ondersteunen en versterken – de dorpsondersteuner die een buurtinitiatief helpt om te floreren zonder het over te nemen.
- Bestaande netwerken ontvankelijker maken voor nieuwe toetreders – bijvoorbeeld de voetbalclub die misschien wel een fijne plek kan zijn voor het gewaardeerde lid dat de diagnose dementie heeft gekregen. In dit geval helpt de arrangeur de voetbalclub.
- Netwerken met elkaar verbinden. Denk bijvoorbeeld aan het zangkoor dat op zoek is naar een oefenruimte en of dat niet zou kunnen bij de lokale ondernemer waar ze dan misschien eens in het kwartaal een aubade kunnen verzorgen.

NB 1: Bij al deze netwerken is er geen enkele reden ze te beperken tot of te focussen op ouderen. Als de netwerken alle generaties verbinden, zijn ze krachtiger, interessanter, duurzamer en groeit hun maatschappelijke meerwaarde navenant. Met name kinderen profiteren enorm van sterkere lokale sociale netwerken.

NB 2: We hebben het hier niet over casemanagers die mensen aan professionals koppelen of die professionals aan elkaar koppelen of die zogeheten multidisciplinaire overleggen organiseren. Ook die zijn belangrijk, maar het gaat ons hier om netwerken van inwoners voor inwoners die zoveel als mogelijk moeten gaan over hun onderlinge verbindingen en betekenissen.

Het lijkt van groot belang om dit arrangeren van netwerken een impuls te geven. Bijvoorbeeld door hier een serieuze professie van te maken, door hier zowel inkoop als aanbod op te organiseren:

- **Professionaliseren.** Het is geen eenvoudig vak. De arrangeur moet voortdurend oog hebben voor mensen die er alleen voor staan, voor mensen die juist buiten de lappendeken van netwerken vallen. De arrangeur moet oog hebben voor het kwetsbare schakeltje in bestaande netwerken, voor kansen die zich voordoen en voor precies die interventie die verbinding maakt, zonder dat die daarna van de arrangeur wordt. Het is hierbij belangrijk dat als de arrangeur vanuit de zorg wordt aangestuurd en/of betaald (wat met de WOZO in toenemende mate het geval is) die niet als een zorgprofessional wordt aangestuurd. Zorgprofessionals leveren diensten aan patiënten, cliënten en individuen. Arrangeurs leveren diensten aan gemeenschappen. Dus ook WOZO-gelden die voor netwerkvorming worden bestemd, zullen heel expliciet anders geoormerkt, anders besteed en anders verantwoord moeten worden dan zorguitgaven.

- **Inkoopbeleid.** De inkoopformule die bijvoorbeeld gemeenten zouden kunnen hanteren, moet nog ontwikkeld worden. Een oormerk in het gemeentebudget behoort tot de mogelijkheden, maar moet dan nog wel heel precies worden geformuleerd.
- **Landelijke regeling.** Intussen kan het idee van een nationale regeling, uitgewerkt in het essay van Piet-Hein Peeters, vorm krijgen: 'Ontwikkel een landelijke regeling gedragen door ervaringsdeskundige organisaties waar lokale gemeenschappen, in welke fase dan ook, een beroep op kunnen doen voor financiën en advies.'²⁰ Mogelijk dat de 600 miljoen voor ouderenzorg waarvan het kabinet in 2025 de besteding gaat bepalen hier voor een deel voor aangewend kan worden. Wat intussen ook kan is een 'een betaaltitel' invoeren in de Wlz voor de arrangeurs, zodat ze bekostigd kunnen worden. Dit sluit bovendien goed aan bij de inzet vanuit de collectieve zorg (paragraaf 5.3).
- **Aanbieders.** Het aanbod zal zich evenzeer moeten ontwikkelen. Wat hierbij kan helpen is middelen uit het zorgbudget verschuiven naar opbouwwerkers die met de buurt aan de slag gaan.
- En het lijkt zaak een **professionaliseringssysteem** rond dit beroep te bouwen, opdat professionals rake feedback krijgen, waarmee zij stap voor stap knapper kunnen worden in hun arrangeurswerk.

20 Peters, P. H. (2024). [Eerst het samen leven dan de gezondheidszorg - Een essay in opdracht van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners LSA.](#)

Over de auteurs

Marcel Ham is staflid bij Movisie en hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.

Krijn van Beek is voorzitter van de Associatie Werkplaatsen Sociaal Domein en oprichter/directeur van de Policy Design Studio.

Henk Nies is bijzonder hoogleraar organisatie en beleid van zorg (em.) aan de Vrije Universiteit en oud-directeur van Vilans.

Yvonne Witter is adviseur bij ZorgSaamWonen

Marcel Canoy is hoogleraar gezondheidseconomie en dementie aan de VU. Hij is daarnaast adviseur van de Autoriteit Consument & Markt (ACM) en werkzaam bij Vilans.

Jan Smelik is oprichter en algemeen directeur van Nederland Zorgt Voor Elkaar.

Colofon

Tekst: Marcel Ham en Krijn van Beek
Bijdragen: Henk Nies, Yvonne Witter, Marcel Canoy en Jan Smelik
Fotografie: Robert Lagendijk
Vormgeving: studio vadding

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding:
© Movisie, kennis en aanpak van sociale vraagstukken, Vilans, kennisorganisatie voor zorg en ondersteuning.

De inhoud van deze publicaties is met grote zorg samengesteld. Desondanks zijn Movisie en Vilans niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

© Movisie, oktober 2024

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken